

İLK MATBAAMIZ VE İLK ESERİ VANKULU SÖZLÜĞÜ 250 YAŞINDA

Dr. Hasan ÖZÖNDER

Türkler'in ilk anayurtlarında yapılan araştırmalar, matbaacılığın ilk mücidinin Türkler olduğunu belgelemiştir. İngiliz bilgini Carter de, dünyada var olan en eski matbaa harflerinin, uygur dilinde olduğunu savunmuştur. Nitekim, Turfan, Beşbalık, Bezeklik-Kara-Hoço, Yarkent, Hoten gibi Uygurlar'a ait yerleşme bölgelerindeki tarım kesiminde yapılan incelemeler sonunda elde edilen hurûfat (matbaa harfleri), bunun en açık delilleridir. Bunlar, sert, dayanıklı ağaçtan yapılmış ve hareket ederek basım yapan harflerdir. Zengin Uygur kültür ve medeniyetinin teşekkülünde, bu büyük buluştan önemli ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır.

Savaşların ve çeşitli politik yaklaşımların tarihler boyunca aracı olduğu kültür ve medeniyet alış-verişi bu alanda da görevini yerine getirmiş ve Uygur matbaacılığını, Batı, Moğollar aracılığıyla tanıtmıştır.

Matbaa, Avrupa'daki kullanılışından ancak 274 yıl sonra yurdumuza girebilmiştir. Bu gecikmede sosyal, ekonomik ve psikolojik sebepler etkili olmuşlardır. Bundan dolayıdırki, çeşitli bilim eserleri Avrupa'da matbaanın varlığına rağmen bizde mahdud el yazması nüshalar, çoğu defa bir elin parmakları sayısını aşamaz durumda yaşamışlardır.

İleri görüşlü idarecilerin ve aydınların sürekli uğraşları sonunda matbaa, Sultan III. Ahmet devrinde 1140/1727 yılında yurdumuza resmen girebilmiştir. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Fransa'ya gönderilen Sait Mehmet Efendi, Paris'te medeniyetin bu vazgeçilmez aracını inceleme imkânını bulur. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in oğlu olan Sait Mehmed Efendi, matbaanın sağladığı faydaları yerinde ve yakından tetkik edip, öğrenince, yurda dönüşünde, gerekli çalışma ve temaslara koyulmakta gecikmez. Konuya zaten yabancı olmıyan İbrahim Müteferrika da bu çalışmalara canla-başla katılır. Bu arada yazdığı "Vesilet'üt-Tıbaa" adındaki eseri ile, matbaanın mahiyet, fayda ve

gereğini ele alarak, okuyuculara doyurucu bilgiler verir. Böylece çevrede gerekli ortamı yaratmaya gayret gösterir. Yılmadan sürdürülen başvurular ve uğraşlar, beklenileni vermekte gecikmez. İş artık resmîyete dökmenin zamanının geldiğini görerek, devrin bu tür işlerdeki âdeti gereğince, Şeyh'ul-İslâm'dan fetvâ ve Padişah'dan da ferman almak için teşebbüse geçerler. Yazdıkları dilekçeyi İbrahim Müteferrika imzalar. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunarlar. Bu büyük yeniliğe ötedenberi taraftar olan Sadrazam kurdurttuğu bir komisyonda teklifi inceleyerek, müsbet kararı merakla beklenen fetva makamından da izin verilir. Şeyh'ul-İslâm Abdullah Efendi'nin verdiği fetvada, her ne kadar sosyal, ekonomik ve psikolojik endişeler gözönünde bulundurulursa da, sonuç olarak, matbaanın kurulması, hem de "bu veçhile fâide-i azîmeyi müştemil olmakla" şeklindeki açıklama ile, müteşebbisler aynı zamanda desteklenmiştir.

Sultan III. Ahmet'in 1726 tarihli fermanı ile, Şeyh'ul-İslâm Abdullah Efendi'nin fetvası müsbet olarak çıkınca, İbrahim Müteferrika ile dava arkadaşlarına büyük güç sağlanmış olur. Bundan sonra işler normal ve kolaylıkla yürür. 1729 yılı, mutlu bekleyişlerin ve uzun uğraşların ürünüdür. Ve yurdumuzun ilk matbaası İstanbul'da kurularak, basıma hazırlanır.

İbrahim Müteferrika'nın konağında kurulan bu ilk matbaada, basılacak ilk eserin bir sözlük olarak seçildiğini görüyoruz. "Dâr'ut-Tıbaat'ül-Ma'mûre" adı verilen bu ilk matbaada basılacak ilk kitabın bir sözlük olarak seçilmesi önemli bir konudur. Bu seçimde, yapılacak baskıdaki bir hata ile, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm konularındaki bir eser dolayısıyla ilgililerin ve halkın tenkidine uğramamak konusu amaç edinildiği gibi, dil çalışmalarının durumu ve yabancı dilden eserleri halka kazandırma arzusunun da etkili olduğunu düşünmekteyiz.

İşte bu seçim sonunda, İmam Ebû Nasr İsmâil bin Hammâd'il-Cevherî el-Fârâbî'nin "Sihah-ı Cevherî" sinin, Van'lı Mehmed Efendi tarafından

yapılan tercümesi üzerinde durulur. Gerekli görüşmelerden sonra bu kıymetli eser, 1729 yılında basılarak yayınlanır. Bundan 250 yıl önce, yurdumuzdaki ilk matbaada, ilk olarak basılan eser olma özelliğini de taşıyan bu sözlük, Arapça'dan, Türkçeye çevrilmiştir. Çevireninden dolayı, "Vankulu Lüğatı" diye anılmıştır.

Basılışının 250. inci yıldönümünde bulunduğumuz bu önemli sözlüğün çeviricisinin babası Mustafa'dır. Vanlı'dır. Fıkıh ve Edebiyat alanında yetkili bir bilginimiz olan Van'lı Mehmed Efendi, Medine Kadısı iken 1000/1591 yılında ölmüştür. Ölümüne dair "Bahr-i ma'rifet" terkibi, ebce hesabı ile düşürülen tarihtir. Gazâfî'nin "Kımyâ-yi Saadet" ini de çevirdiği gibi, "Nakd-ü-dürer, Tercih-i Beyyinât, Haşiyey-i Ferâiz-i Seyyidî, Miftâh'un-Necâh" gibi, çeşitli konuları işliyen değişik eserleri vardır.

Çoğu dil bilginlerince Kamsus'tan daha çok tutulan Vankulu Sözlüğü, iki cilttir. Birincisi 666, ikincisi 756 olmak üzere toplam 1422 sahifedir. 31 Ocak 1729 tarihinde basılmıştır. 1000 adet yayınlanan eser, zamanınca yüksek bir fiyat sayılabilecek, 35 kuruştan satışa sunulmuştur. Birinci cildin başında, Sultan III. Ahmed'in fermânı ile, Şeyh'ül-İslâm Abdullah Efendi'nin fetvâsı, "Süret-i Hatt-ı Hümayûn; Süret-i Emr-i Şerîfe mücibince amel oluna" başlığıyla verilmiştir. Bu iki tarihi belge, matbaacılığımız tarihçesi olduğu kadar devrinin sosyal, idarî ve hukukî atmosferi için de, büyük önem taşır.

İşte böyle bir eserle basıma başlayan matbaanın çalışması, gerek ilgililerin işlerini kolaylaştırmak ve gerekse çalışanlara dolgun ücret verilmek suretiyle, devlet tarafından desteklenir. Görevine böylece devam eden matbaa, ortaya çıkan Patrona Halil ayaklanması, Sultan III. Ahmed'in tahtan indirilişi, Müteferrika'dan sonra basım sorumluluğunu üstlenen Kadı İbrahim Efendi'nin ölümü gibi olaylarla zaman zaman zorluklarla karşılaşır ve çalışmasını yavaşlatma zorunda kalırsa da, kesinlikle durdurulmaz. Buna rağmen basım işinden elde edilen ürün, yeterli değildir.

Çünkü, İbrahim Müteferrika'nın 1729'dan, 1742 yılına kadar geçen on üç yıllık sürede ancak 17 kitap basmaya muvaffak olduğunu görüyoruz. Ama, matbaacılığımız yine de devam eder.

Müteferrika'nın adı geçen sürede basabildiği eserlerin toplamı 23 cilt olup, bu da, 12.500 nüshadır. Sonuca bakılmaz ve basım işinin ileride kazanacağı hız düşünülerek, görev elden ele, omuzdan omuza taşınarak, yerine getirilir. Tarihi boyunca bir takım gel-git olaylarına sahne olursa da ilerleyişine devamlı, günümüze kadar erişir.

Bu yıl, ilk Türk matbaasında, ilk olarak basılan kitap olma ünuruna sahip Vankulu Sözlüğü'nün, bu mânâda doğuşunun 250. yıldönümüdür. Günümüz Türk matbaacılığı, modern araç ve gereçlerle donatılmış olup, tekniği ile Doğu'nun pekçok; Batı'nın birçok ülkelerinden ileridedir.

Bir takım malzeme ve yedek parça sıkıntılarını giderildiğinde, bu ilerleyişine yeni dev adımlar kazanacağına dair rahatlıkla güven vermektedir.

KAYNAKÇA:

- (1) ADIVAR, Dr. Abdülhak Adnan: *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1943.
- (2) BAYSAL, Dr. Jale: *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e kadar Osmanlı Türkleri'nin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul, 1968.
- (3) BURSEVİ, Mehmet Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333-1342.
- (4) el-Cevherî, İmâm Ebû Nasr İsmail bin Hammâd, el-Fârâbî: *Sihâh-ı Cevherî*, (Çeviren: Vankulu Muhammed İbn-i Mustafa el-Vânî), 1141.
- (5) DANIŞMEND, İsmail Hakkı: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1955.
- (6) ERGİN, Osman Nuri: *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1939.
- (7) ERSOY, Dr. Osman: *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara, 1959.
- (8) GERÇEK, Selim Nüzhet: *Türk Matbaacılığı*, İ. Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1939.
- (9) ÖGAL, Orhan: *Kitabın Evrimi*, Ankara, 1971.

• *Kuşlar insanları neden anlamazlar: Çünkü onlar yazın tarlalara korkuluk dikerler, kışın da kuşlara buğday tanesi serperler.*

Marcus M. RONNER

• *Öyle horozlar vardır ki, öttükleri için güneşin doğduğunu sanırlar.*

Cedric DUMONT

• *Büyük şehirde ilk bahar: Sabah erkenden kuşların öksürdüğü işittir.*

Cedric DUMONT